

Проблеми гуманістично-морального виховання молоді у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського // Проблеми освіти, 2018. – Вип. 88. – частина I – с. 93-103.

С. С. Вітвицька

доктор педагогічних наук

професор, професор кафедри

педагогіки

(Житомирський державний університет

Імені Івана Франка)

Проблеми гуманістично-морального виховання молоді у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського.

У статті проаналізовано основні праці В. Сухомлинського щодо висловлених ним ідей гуманістично-морального виховання. Визначено шляхи впровадження цих ідей у вихованні сучасної молоді та їх вплив на становлення високоморальної особистості молодого людини як громадянина української держави.

Ключові слова: гуманізм, гуманістично-моральне виховання, особистість, громадянин української держави.

PROBLEMS OF HUMANISTIC-MORAL EDUCATION OF YOUNG PEOPLE IN THE PEDAGOGICAL HOLIDAY OF V. SUKHOMLINSKY

The article analyzes the main a works of V. Sukhomlinsky concerning the ideas expressed by him in the humanistic and moral upbringing. The ways of implementation of these ideas in the upbringing of modern youth and their influence on the formation of a high moral personality of a young person as a citizen of the Ukrainian state are determined.

Key words: humanism, humanistic-moral upbringing, personality, citizen of the Ukrainian state.

Актуальність проблеми. Побудова незалежної української демократичної держави актуалізує проблеми гуманістично-морального виховання кожного громадянина України. Суспільне життя переконує, що без культивування у

молоді таких моральних цінностей як добро, людяність, відповідальність, толерантність, підприємливість, почуття власної гідності, творча ініціатива навряд чи можна побудувати нове демократичне суспільство. Ці моральні феномени в умовах розбудови незалежної правової держави, метою якої є піднесення української спільноти до найвищого для сучасної епохи рівня цивілізації й культури та інтегрування України до європейського співтовариства, виконують функцію гармонізації особистості й суспільства. У цьому процесі надзвичайна місія належить педагогічній спадщині видатного українського вченого В. Сухомлинського.

Постановка проблеми.

Розробка педагогічної теорії, проектування педагогічних систем і змісту виховання молоді може бути успішним завдяки чітким уявленням про те, на яких засадах ми будемо виховувати наступні покоління, що потребує осмислення і переосмислення вітчизняного педагогічного досвіду, який не тільки збагачує сучасну педагогіку новими фактами і теоретичними положеннями, а й дає змогу прогнозувати її майбутній розвиток.

На особливу увагу в цьому аспекті заслуговують педагогічні погляди і практичний досвід видатного педагога – гуманіста ХХ століття В. Сухомлинського, ідеї якого впливали і значною мірою впливають на утвердження засад гуманістичної педагогіки.

Ступінь дослідженості проблеми.

Аналізу педагогічної діяльності В. Сухомлинського присвячені дисертаційні дослідження Г. Бондаренка, Т. Будняк, В. Кошеля та ін. Важливими є дослідження науковців І. Зязюна, М. Євтюха, Є. Коваленко, О. Савченко, О. Сухомлинської, які дають критично-творчу оцінку доробку В. Сухомлинського з метою порівняння його поглядів з іншим педагогічними концепціями. За кордоном педагогічну спадщину досліджують М. Богуславський, І. Буєва, М. Гусаковський (Росія), Х. Франтос, М. Ціандзі (Греція), Е. Тартманн, В. Іфдгерт, Р. Штайник (Німеччина),

М. Битлюк, С. Ланшин (Польща), Л. Мілков (Болгарія), А Кокеріль (Австралія), Бі Шуджі, Ван Ігао, Сяу Су, Тан Гіці (Китай) та інші.

Метою цієї статті є аналіз та виокремлення основних педагогічних ідей В. Сухомлинського щодо проблем гуманістично-морального виховання молоді в аспекті їх впровадження у сучасному суспільстві.

В. Сухомлинський – педагог і вчений, засновник гуманістичної, новаторської педагогіки, автор багатьох книг, в яких розглядаються гуманістичні проблеми морального виховання. («Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Павлиська середня школа», «Сто порад вчителю», «Хрестоматія з етики», «Батьківська педагогіка» та ін.).

З позиції сьогодення очевидно, що В. Сухомлинський зміг піднятися до рівня світової філософії і педагогічної думки. Відштовхуючись від ідей великих мислителів-гуманістів минулого і джерел народного виховання, він сформулював концепцію, яка має загальнолюдський характер, спирається на об'єктивні закони і закономірності. В центр виховного процесу В. Сухомлинський поставив особистість. Основою його концепції є повага і довіра до особистості, визнання її унікальності та власного вибору. У повсякденному житті і науково-педагогічній творчості В. Сухомлинського провідною є система поглядів на людину як до неповторного біосоціального унікуму.

Гуманізм навчання і виховання В. Сухомлинський вбачав у особистісній орієнтації, у створенні умов, спрямованих на розвиток творчої індивідуальності кожного, у ставленні до людини, як до найвищої цінності, а не засобу подолання всіх видів відчуження, у відсутності зневаги до відмінностей у біо-фізіологічних і психічних можливостей людини.

У такому ж гуманістично-моральному руслі В. Сухомлинський розглядає і діяльність педагога. Місія педагога, з погляду В. Сухомлинського, полягає у тому, щоб бути творцем дитячого щастя, лікарем і зцілителем дитячих душ.

Почуття любові до дитини великий гуманіст називаю плоттю і кров'ю вихователя як сили, здатної впливати на духовний світ іншої людини, тому і

констатує: педагог без любові до дитини – все одно як співець без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору.

Великою вадою В. Сухомлинський вважав те, що в навчальних планах вищого навчального закладу відсутній основний предмет – людинознавство. Він стверджував, що весь час перебування в школі і ВНЗ, пізнання навколишнього світу мусить полягати у пізнанні людини. В. Сухомлинський розумів, що лише одним вивченням моральних істин не можна розвивати відповідні якості особистості. Тому в системі виховання важливо забезпечити органічну єдність моральних знань і моральної практики. Учений – практик вважав, що вирішити завдання морального виховання можна лише тоді, коли в молодій людини будуть сформовані елементарні звички моральної культури, які відображають ставлення до речей і до людей, що сприяє створенню уявлень про добро і зло, честь і безчестя, справедливість і несправедливість, щастя, гідність.

Видатний педагог розкрив закономірності виховання моральних звичок: взаємовідповідність морального принципу і вчинку, переростання звичок у традиції; взаємозалежність емоційної оцінки з переживання власних вчинків. Розробляючи систему гуманістичного виховання

В. Сухомлинський наголошує на значенні методу створення спеціальних педагогічних ситуацій, виховна суть виховання яких зумовлена практичною діяльністю у реальних суттєвих умовах, коли необхідно зробити моральний вибір, виявити власні людські якості [1, с. 31].

В. Сухомлинський бачив майбутнє суспільство як суспільство щасливих, гармонійно розвинених людей, де панують високоморальні відносини, утверджується суспільна справедливість, розвивається висока духовність.

Суперечності, що виникають між запланованими виховними впливами і стихійним впливом довкілля, педагог-учений називає педагогічним дисонансом і наголошує: «Чим різкіший дисонанс між передбаченими, навмисними засобами виховання й засобами ненавмисними, які являють собою середовище

для формування суспільних інстинктів людини, тим важче формувати те, що в практиці зветься голосом совісті [3; с. 19].

В. Сухомлинський розробив технологію організації ідеї «школи самореалізації особистості», яку впровадив у діяльність Павлівської школи. Головною метою виховання він вважав всебічний розвиток особистості, якого можна досягнути залученням її до різних видів діяльності, постійним та планомірним формуванням пізнавальних здібностей. Свої творчі знахідки щодо навчання: «школа під відкритим небом», «уроки мислення на природі», «кімната думки», культ книги, свято казки та ін., він органічно інтегрував з усім найкращим у досвіді української народної педагогіки. Передусім, це стосується навчання, виховання та розвитку особистості у лоні рідної мови, родини, природи, національної культури, історії України з поступовим залученням до загальнолюдських вартостей.

На думку В. О. Сухомлинського, однією з найскладніших і найгостріших проблем, над якою треба працювати в теоретичному, і в практичному планах, – проблема виховання моральних цінностей засобами слова.

На його погляд, тонкість внутрішнього світу людини, благородство морально-емоційних стосунків не утвердити без високої культури словесного виховання. Людина у слові виявляє себе, свою культуру, свою моральність. Головне, що за переконанням В. О. Сухомлинського визначає ефективність слова вчителя – це його чесність. «Словом можна створити красу душі, а можна спотворити її. Тож оволодіймо цим різцем так, щоб з-під наших рук виходила тільки краса», – звертається В. Сухомлинський до вчителів.

Щоб виховати моральні цінності особистості, вихователь повинен мати авторитет, бути духовно багатою і закоханою у свою працю людиною. Виходячи з концепції вирішального значення виховуючого середовища в моральному розвитку дитини, він вірив у можливість досягнення гармонії колективного і особистого, суспільного та індивідуального. Виховання гуманізму й людяності, потреби служіння людям, на його думку, повинно стати одним із завдань діяльності школи і вчителя. Розвиваючи гуманістичну сутність

педагогіки А. Макаренка, найголовнішим принципом життя виховуючого колективу В. Сухомлинський проголосив розвиток гуманістичних взаємин між дітьми, створення здорової духовної спільності разом з повагою до кожної особистості. Найголовнішим в колективістському вихованні є взаємне духовне збагачення дітей, виявлення турботи до кожного члена колективу. В. Сухомлинський підкреслював: «Доброзичливість, розумна доброта – ось що має бути атмосферою життя дитячого колективу...» [4, с. 52].

«Школа, – писав В. Сухомлинський. – це насамперед учитель. Особистість учителя-наріжний камінь виховання [5, с.28].

Педагогічна майстерність В. Сухомлинського виявлялась в тому, що звичайні життєві явища, події чи ситуації він умів використати як важливі фактори виховного впливу на особистість дитини, перетворювати їх у засоби виховання. В. Сухомлинський був справжнім знавцем і дослідником психології людини, він глибоко розумів душу дитини, її переживання, почуття, прагнення і сподівання, досконало знав психологію взаємин батьків і дітей, молодшого і старшого поколінь, міжособових стосунків у дитячих колективах, психологічний клімат у соціальних групах і ті фактори, що його зумовлюють. Виняткова педагогічна спостережливість, душевна проникливість, палка любов до дітей й доброзичливість, невтомна наполеглива дослідницька робота сприяли всебічному пізнанню і розкриттю найінтимніших відтінків життя дитини, виявленню особливостей її почуттів, намірів, сподівань і мрій.

В. Сухомлинський вважав, що Батьківщина починається із сім'ї, що найважливіші риси і якості громадянина-патріота зароджується в сімейному вихованні, що діти – продовження не тільки нашого роду, а й нашого соціального ладу, наших завоювань і благородних намірів. І від того, які духовні цінності візьме від нас молодь, залежатиме майбутнє нашого народу і суспільства.

Проблема виховання молоді на героїчних і трудових традиціях нашого народу посідає провідне місце в творчості В. Сухомлинського. Ідея вірності і відданості Батьківщині, – пише В. Сухомлинський, стає переконанням лише

тоді, коли батьківщина постає перед дитиною в ореолі героїчного і прекрасного. Вже самі заголовки першої частини «Батьківської педагогіки», а саме: «Нехай попіл героїв стукає в серця дітей», «Чи знають діти, якою ціною здобуто їхню радість», «Загін носить ім'я героя» красномовно говорять про це [2, с. 101].

Переживання краси героїчного – це духовна сила, що возвеличує людину в її очах. Це не сліпі почуття, а поєднані із свідомістю і переконанням благородні поривання людської душі, що кличуть на подвиги, героїчні вчинки. Це нова проблема в теорії і практиці виховання, що потребує пильної уваги дослідників. До В. Сухомлинського ніхто в теорії педагогіки не підносив на таку висоту проблеми формування особистості через красу героїчного і величного. Василь Олександрович приділяє велику увагу патріотичним ритуалам і традиціям, присвяченим героїчним подіям у житті нашого народу, як засобу ідейно-політичного виховання, джерела моральних та естетичних почуттів.

У Павлівській середній школі були створені прекрасні традиції, звичаї, що сприяли формуванню високих моральних якостей у школярів, згуртовували дитячий колектив, створювали сприятливу психологічну атмосферу в дитячих групах і колективах. Це, передусім, культ героїв війни і мирної праці, традиційне вшанування пам'яті тих, хто віддав своє життя за визволення і незалежність нашої Батьківщини. Це не тільки проведення пам'ятних днів, а й повсякденна практична діяльність – догляд за могилами воїнів-героїв, праця в музеї Слави, створення Алеї Героїв, участь у відтворенні історичних подій героїчного минулого, допомога інвалідам війни і праці тощо.

У системі роботи Павлівської середньої школи ці традиції і звичаї входили в життя з самого початку навчання дитини в школі, коли вона своїми руками прикрашала обеліски, висаджувала і доглядала квіти на братських могилах, виготовляла пам'ятні подарунки знатним трудівникам. Активна участь у громадських справах старших школярів, освоєння пустирів і запущених ділянок землі, боротьба з ерозією ґрунту, насадження лісозахисних

смуг, парків, садів, участь у збиранні врожаю, урочисте відзначення свята Першого Снопа і Першого Хліба – все це сприяло не тільки створенню у дитячому колективі культу величного та героїчного, але й культу праці, виховання поважного ставлення до праці, високої пошани і поваги до трудівників.

В. Сухомлинський – неперевершений майстер створення патріотичних ритуалів і традицій, обрядів і звичаїв. Шкільні традиції передавалися наступним поколінням, забезпечували ідейний зв'язок, вони згуртовували учнівський колектив, формували почуття чесності і відповідальності, обов'язку і поваги до колективу. Ідеї А. Макаренка про виховуючу роль традицій В. Сухомлинський розвинув і збагатив в умовах сільської школи. Виховання громадянина-патріота починається з сім'ї. Сім'я – це найменша клітина нашого суспільства, в якій, як у фокусі, відображається все життя нашої країни. І тим сильніший виховний вплив робить сім'я на особистість дитини, чим активнішу життєву позицію займають батьки в суспільстві, тим вищі їхні моральні чесноти і культурний рівень [4, с. 25].

В. Сухомлинський виявив дуже важливу особливість психіки дитини – чим молодший її вік, тим вразливіша, сприятлива вона до виховного впливу, тим легше пробудити в ній благородні почуття та виховати.

Так, у дошкільному віці, коли дитина особливо інтелектуально і соціально активна, порівняно легко виховати елементарні моральні почуття і правила поведінки: слухняність і доброзичливість, чесність і правдивість. На яскравих прикладах із сімейного виховання В. Сухомлинський показує, як успішно закладаються і міцніють основи моралі в дітей, якщо батьки враховують ці особливості і можливості розвитку психіки в дошкільному віці («Моральні цінності сім'ї», «Бережіть душу дитини»), і як несформовані й незакріплені в ранньому дитинстві такі елементарні моральні правила життя і поведінки дитини, як «можна», «не можна», «треба», «не треба», «дозволено», «заборонено», відсутність елементарних почуттів обов'язку і відповідальності

ускладнюють подальший процес виховання особистості у наступних вікових періодах.

Щодо формування моральних почуттів, найблагородніших рис і якостей особистості особливо сприятливий вік раннього дитинства. У цьому віці порівняно легко формуються такі моральні цінності особистості, як колективізм, дисциплінованість, працьовитість і бережливість, почуття обов'язку і відповідальності, дружби, товаришування, поваги до праці й людей праці. У підлітковому та юнацькому віці інтенсивно формуються світоглядні і морально-вольові якості особистості – ідейні переконання, патріотичні ідеали, громадянська зрілість. В. Сухомлинський назвав цей вік періодом становлення громадянина, світоглядним віком, періодом формування вольових якостей і характеру молодой людини. Ось чому дуже важливо для всіх, хто має справу з вихованням дітей, знати не тільки вікові та індивідуальні особливості розвитку дитини, а й ті умови, за яких успішно формуються й виховуються в тому чи іншому віковому періоді найбільш значущі риси і якості особистості, та забезпечити їхній максимальний розвиток. Своєчасність виховного впливу – запорука успіху у вихованні молодой людини.

«Важкі діти» – передусім результат неправильного виховання, вад сімейного життя, несприятливого психологічного клімату і ненормальних стосунків в сім'ї. Молоді батьки повинні розуміти, що шлюб розпочинається з готовності до великої і відповідальної суспільної ролі – виховання дітей, успіх якої залежить, передусім, від духовного багатства, вірності кохання, взаємної поваги і спілкування, педагогічних знань і умінь. «Своїх вихованців – юнаків і дівчат ми вчимо: моральне право на кохання має той, хто вміє відповідати за майбутнє – за своїх дітей» [6, с. 117].

В. Сухомлинський вважає, що потрібна школа мудрості майбутніх батьків, що молодь потрібно цілеспрямовано й своєчасно готувати до цієї відповідальної громадянської місії. Він вважав, що яким би успішним не було виховання, впливу сімейного авторитету батьків і дорослих, позитивного прикладу, для формування всебічно розвиненої особистості, не досить.

Виховання має доповнюватися самовихованням, тобто зусиллям самої людини, спрямованим на самостійне вироблення потрібних ціннісних морально-вольових чи інтелектуальних рис і якостей особистості і ліквідацію негативних. І це дуже важлива справа.

«Виховання може бути безрезультатним, – пише В. Сухомлинський, – якщо молода людина з ранніх років не буде виховувати сама себе, коли виховання не буде доповнюватися самовихованням. Самовиховання розпочинається з самого себе і здатності бачити свої достоїнства, недоліки і вади, реально оцінювати свої можливості і поведінку» [7, с. 50]. Звичайно, самовиховання потребує особливої уваги з боку батьків і педагогів. Це передусім розумні поради дітям, формування корисних звичок, постійна увага до дітей і допомога у їхній навчальній роботі, правильні настанови, посилені й розумні вимоги до їх поведінки і праці. Неправильні або спотворені уявлення про правила і норми співжиття, поведінки, навчальної діяльності зводять нанівець виховні зусилля і працю як учнів, так і педагогів.

Самоутвердження молодого людини проходить у боротьбі зі своїми власними вадами і недоліками, у боротьбі самого з собою. Перемога над самим собою – найбільша перемога. Щасливим, пише В. Сухомлинський, може бути лише той, хто є володарем своїх бажань, хто вміє володіти собою, своїми почуттями. Треба відзначити що багатьом нашим молодим людям бракує цієї дуже цінної риси – відповідності рівня бажань і домагань, рівневі їх заслуг і можливостей. Разюча невідповідність власних домагань власним достоїнствам породжують паразитичний спосіб життя дітей і молоді у деяких сім'ях – дармоїдство, марнотратство, сімейні та соціальні конфлікти.

В. Сухомлинський з нових позицій порушує дуже актуальну проблему сучасності – проблему спілкування дітей з дорослими, проблему нового соціального середовища. Спілкування з дорослими тільки в тому разі матиме належний виховний вплив, коли виступатиме не як службовий обов'язок, а як веління душі і серця, як потреба духовної єдності і дружби поколінь, потреби повторення себе в дітях.

Отже, гуманістична концепція В. Сухомлинського становить основу гуманістичної педагогіки такі її принципи: природовідповідність, проектування, демократизація, гуманізація, психологізація, науковість, наступність, міцність засвоєння знань, умінь і навичок; самостійність; активність у навчанні; синтез інтелектуальної та практичної праці в організації навчального процесу; індивідуальний підхід; зв'язок в навчальному процесі наукових знань, практики й життєвого досвіду; наочність, емоційність, проблемність, зацікавленість, дослідницький підхід до процесів навчання і виховання.

Під впливом ідей гуманістичного виховання В. Сухомлинського в практичній роботі сучасних шкіл України було визначено й теоретично обґрунтовано шляхи та засоби формування творчої особистості школяра. Це уроки мислення як невичерпне джерело розвитку творчих здібностей учня; дослідницька діяльність, як сфера розкриття творчих сил особистості школяра; технічна творчість як засіб самореалізації потенційних можливостей особистості; мистецтво як засіб формування творчої особистості учня; педагогічна творчість учителя як основа формування творчої особистості школяра.

Теоретичні ідеї та практичний досвід В. Сухомлинського з гуманістично-морального виховання молоді, з формування творчої особистості мають філософський, загальнонауковий, і педагогічний зміст, перевірений найвищим критерієм – практикою.

Література

1. Гуманістична дидактика В. О. Сухомлинського: Хрестоматія / Харк. нац. пед. ун-тет. ім. Г. С. Сковороди, НДІ педагогіки і психології ім. В. О. Сухомлинського; уклад. і авт. передм. В. І. Лозова. – Харків: 2003. – 116 с.
2. Педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського: погляд крізь роки: зб. наук. ст. / Черн. держ. ун-тет ім. Т. Г. Шевченка, Управління освіти і науки.

Чернігів. обл держ адм.; редкол.: О. Ф. Явоненко та ін. – Чернігів, 2004. – 175 с.

3. Сухомлинський В. О. Народження громадянина // Вибр. тв. у 5 т. – К, 1987. – т. 3. – С. 303.
4. Сухомлинський В. О. Мудрость родительской любви. – М, 1988. – 303 с.
5. Сухомлинський В. О. Письма к сыну. Книга для учащихся. 2-е изд. – М, 1987. – 122 с.
6. Сухомлинський В. О. Чиста криниця: казки, оповідання, етюди для сімейного читання. – К. 1993 – 287.
7. Сухомлинський В. О. Хрестоматия по этике. – М. 1990. – 303 с.

References

1. Humanistyczna dydaktyka V. O. Sukhomlynskoho: Khrestomatiia/Khark. nats. ped. un-tet. im. H. S. Skovorody, NDI pedahohiky i psykhologhii im. V. O. Sukhomlynskoho; uklad. i avt. peredm. V. I. Lozova. – Kharkiv: 2003 – 116 s.
2. Pedahohichni idei V. O. Sukhomlynskoho: pohliad kriz roky: zb. nauk. st. / Chern. derzh. un-tet im. T. H. Shevchenka, Upravlinnia osvity i nauky. Chernihiv. obl derzh adm.; redkol.: O. F. Yavonenko ta in. – Chernihiv, 2004. – 175 s.
3. Sukhomlynskyi V. O. narodzhennia hromadianyna // Vybr. tv. u 5 t. – K. 1987.-t. 3. – S. 303.
4. Sukhomlynskyi V. O. Mudrost rodytelskoi liubvy. – М, 1988-303 s.
5. Sukhomlynskyi V. O. Pysma k synu. Knyha dlia uchashchychksia. – 2-e uzd.- М, 1987-122 s.
6. Sukhomlynskyi V. O. Chysta krynytsia: kazky, opovidannia, etiudy dlia simeinoho chytannia, – К, 1993 – 287 s.
7. Sukhomlynskyi V. O. Khrestomatyia po etyke. – М, 1990 – 303 s.